

Людмила Бабенко

УДК 323.281. "451.20-30": 378 (477.53)

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ 1920–1930-х РОКІВ У ПОЛТАВСЬКОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ІНСТИТУТІ

У статті розкриваються характер, сутність, форми, напрями, етапи репресій 1920–1930-х років, спрямованих проти викладачів і студентів Полтавського педагогічного інституту. Наводиться орієнтовна статистика жертв політичних репресій серед професорсько-викладацького складу.

Ключові слова: політичні репресії, партійні чистки, тоталітаризм, "буржуазний націоналізм", Державне політичне управління (ДПУ), Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС).

Полтавський державний педагогічний університет має багатолітню славу історію. Цей заклад дав українській і світовій науці талановитих педагогів і науковців, когорту яскравих фахівців на ниві освіти. Однак етапи його становлення, які співпали з роками формування сталінського тоталітаризму, позначені численними втратами. Їх важко виміряти лише за допомогою наукових методів і критеріїв, котрі визначають кількісні параметри. Вони вимагають всебічного осмислення сутності політичної системи, за існування якої, всупереч законам логіки, була розгорнута війна проти власного народу. Жертвами політичних репресій в Україні стали представники всіх соціальних верств і категорій суспільства. Науково-педагогічні кадри займають серед них особливе місце.

Радянська держава з перших днів свого існування визначила навчання та виховання підростаючого покоління як один із пріоритетних напрямів своєї внутрішньої політики. Через систему освіти відбувався цілеспрямований вплив на свідомість українського народу. У цьому контексті від педагогів вимагалось відповідне ідеологічне забезпечення навчально-виховного процесу, формування політичної свідомості молоді за комуністич-

ними ідеалами. Особлива відповідальність у реалізації цих завдань покладалася на науково-педагогічні кадри педагогічних вишів, до яких висувалися суворі вимоги щодо класової чистоти і відданості тоталітарній системі. Тому більшовицька влада і її каральні органи суворо контролювали сферу освіти з метою запобігання виникнення опозиційних настроїв. До того ж радянська влада як форма диктатури пролетаріату завжди з підозрою ставилася до інтелігенції, вбачаючи в інтелектуальному середовищі сприятливий ґрунт для виникнення опозиції й національного сепаратизму.

Полтавський педагогічний інститут (із 1921 р. – інститут народної освіти, з 1930 р. – інститут соціального виховання) не тільки не зміг уникнути наслідків репресивної політики держави, але й опинився в її епіцентрі. 1920–1930-ті роки перетворилися на ланцюг політичних переслідувань, моральний і репресивний терор проти викладачів і студентів. Ці проблеми вже не раз порушували дослідники, їх відображено в низці публікацій. Завдяки зусиллям науковців суспільству повернуто десятки імен репресованих педагогів, увічнено їх пам'ять у назвах вулиць міста, меморіальних дошках, відкритих у ПДПУ музейних експозиціях і кабінетах.

Однією з перших на сторінки наукових публікацій потрапила непересічна постать В. О. Щепотьєва, стосовно якого обмежена джерельна база на рубежі 1980–1990-х років ще не дозволила з'ясувати всіх обставин життя і діяльності [9, с. 64–69]. Помітну роль відіграла спроба редакційної колегії та колективу авторів ПДПУ розглянути становлення історії вишу через її персоніфікацію. Так, у 1995 р., до відзначення 80-річчя навчально-го закладу, побачив світ 1-й випуск "Історії

Полтавського педагогічного інституту в особах”. Серед біографічних нарисів людей, що пов’язали свій життєвий і творчий шлях із Полтавським педагогічним інститутом, вісім присвячено репресованим викладачам (В. О. Щепотьєв, Г. Г. Ващенко, М. І. Гавриленко, В. С. Воропай, Ф. К. Курінний, П. Я. Макаренко, Г. Й. Майфет, П. П. Маслик) [14]. Продовження цього проекту реалізоване в 2-му випуску, який також включає нариси про репресованих педагогів – І. М. Онісіна, Є. М. Кудрицького, О. С. Панкратьєва [15].

Своєрідним узагальненням певних здобутків у галузі дослідження репресій серед педагогічної громадськості України стала монографія В. Марочка та Хілліга Ѓьотца, яка простежує процес політичних переслідувань основних професійних груп освітян: ключових чиновників наркомату освіти, професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів, учених науково-дослідних установ і простих учителів загальноосвітніх шкіл [16]. Безумовно, автори не змогли створити завершеної картини політичного терору в педагогічному середовищі з поіменним мартирологом з огляду на цілком об’єктивні причини. Тому логічним є продовження досліджень щодо виявлення регіональних особливостей та загальних закономірностей державної політики боротьби з політичним інакомисленням, винищення тисяч людей за критеріями тоталітаризму. Головними джерелами до вивчення проблеми стали архівно-слідчі справи репресованих викладачів, студентів і співробітників Полтавського педагогічного інституту полтавських та центральних архівів.

Поняття “репресії” перебувало в широкому вжитку вже на початку встановлення радянської влади. Зокрема Всеросійську, а згодом і Всеукраїнську надзвичайні комісії в офіційних документах іменували органами “червоної” або “революційної” репресії. Причому в Малій радянській енциклопедії 30-х років воно трактувалося не тільки як покарання, але й ефективний виховний засіб. У виступі на XVI з’їзді ВКП(б) Сталін уточнював: “Репресії в галузі соціалістичного будівництва є необхідним елементом наступу, але елементом допоміжним, а не головним”, що в контексті “великого терору” мало винятково пропагандистський характер. Його теза про загострення класової боротьби при соціалізмі, висловлена 1929 р., мала вирішальне значення в ескаляції виявлення “ворогів народу”.

Висвітлюючи карально-репресивні акції проти колективу викладачів і студентів

Полтавського педінституту, правомірно акцентувати увагу на їх етапах. На наш погляд, можна умовно виділити три етапи. Перший настає вже 1920 р., коли з остаточним утвердженням радянської влади в Полтаві більшовики виявляли не лише прихильників поваленого самодержавного ладу, а й тих, хто брав участь у створенні національних владних та культурно-освітніх інституцій у контексті Української національно-демократичної революції. До української інтелігенції, котра щиро вболівала за долю національної культури й освіти, якраз і належав Володимир Олександрович Щепотьєв, у недалекому майбутньому – ректор інституту народної освіти (1921–1923 рр.), професор, авторитетний учений-філолог. У 1918–1920 рр. він викладав українську мову і фольклор на історико-філологічному факультеті Полтавського університету, який припинив свою діяльність з приходом більшовиків та був об’єднаний з учительським інститутом. Учений-патріот був серед засновників просвітньої спілки “Українська культура”, створеної в листопаді 1919 р. Ця організація, фінансове забезпечення якої здійснювала споживча кооперація Полтавщини, заснувала Фонд національної освіти. Ним утримувалися 20 українських гімназій, 5 з яких функціонували в Полтаві. Миською гімназією № 4, створеною на базі єпархіальної дівочої школи, керували Щепотьєв та вчителька Варвара Морозовська.

Ці заходи в галузі освіти були перервані арештами 1920 р., що не обійшли і знаного педагога. “Ніхто із заарештованих ніякого гріха перед своїм народом на душі не мав, – писав у книзі “Розгром Полтави” Дмитро Соловей. – Люди ці щиро працювали на його добро, творили підвалини для українського державного життя – вільного від будь-якого політичного і соціального гніту”. Навіть в умовах 2-місячного тюремного ув’язнення Щепотьєв залишався вірним собі – розповідав тим, хто разом із ним перебував у великій тюремній камері по вулиці Кобеляцькій (зараз вул. Фрунзе), сюжети з української історії та літератури. Факти більшовицької сваволі, за його власним свідченням, викликали “недовіру до національної політики радянської влади” [14, с. 164–165]. Тоді ж уперше було заарештовано і Віктора Семеновича Воропая, випускника фізико-математичного факультету Київського університету, котрий із 1919 р. розпочав викладацьку роботу в учительському інституті. Спільно з Щепотьєвим він працював над створенням

українських шкіл у Полтаві, а також став одним з активних членів Товариства дослідження старовини [14, с. 57–58].

Черговий етап репресій пов'язаний із наступом на здобутки “українізації” другої половини 20-х років та справою “Спілки визволення України” (СВУ) 1929 р. Більшовики з класових позицій ототожнювали поняття “патріотизм” і “націоналізм”, “сепаратизм”, “петлюрівщина”. Розвиток української науки і культури, зростання національної свідомості становили загрозу бажаній монолітності державного утворення під назвою СРСР. Комуністична партія посилює роль карально-репресивних органів у боротьбі з “буржуазно-націоналістичними” тенденціями в Україні, згортаючи започатковану нею ж політику українізації. В полі зору органів ДПУ опинилися провідні діячі науки і культури. Так, циркулярні листи Секретно-політичного відділу ДПУ УСРР “Про українську громадськість” від 30 березня 1926 р. та “Про український сепаратизм” від 4 вересня того ж року орієнтували місцеві органи в питаннях про “сутність, історію і тактику українського сепаратизму”, а також висували конкретні завдання, що їх мали розв’язувати органи ДПУ. Зазначаючи, що “новий національний курс” після XII з’їзду ВКП(б) зробив неможливим продовження збройного спротиву більшовицькій владі, в документах наголошувалося, що українські націоналісти перенесли вістря своїх зусиль на “культурний фронт”, використовуючи легальні можливості для протидії. У складі Секретно-політичного відділу існувало спеціальне 2-ге відділення, яке займалося “українською контрреволюцією”, зокрема “наркоматом освіти з усіма його органами”. Керівництво спецслужб закликала органи на місцях “не обмежуватися простим спостереженням за всіма колами української громадськості, а вести активну розвідку серед видатних представників українських антирадянських течій”, а також домагатися “якнайшвидшого розвитку нашої роботи по цих конкретних директивах” [18, с. 254–267]. Цей етап триває до початку 1930-х років, коли наріжним каменем обвинувачень виступає “буржуазний націоналізм”.

Третій етап переслідувань припадає на середину – другу половину 1930-х років. Точкою відліку його, на думку дослідників, послужило вбивство у 1934 р. відомого партійного діяча С. Кірова. 1 грудня 1934 року ЦВК СРСР приймає постанову “Про порядок ведення справ про підготовку або здійснення

терористичних актів”. Згідно з цим рішенням термін розслідування справ обмежувався до 10 днів, розгляд справ у суді проводився без участі адвоката і прокурора, оскарження вироку та клопотання про помилування не дозволялося, а вирок виконувався негайно після ухвалення. Роберт Конквест назвав постанову ЦВК “хартією терору”. Пік репресій припадає на 1937–1938 рр. Їх ідеологічне обґрунтування, технологія, класифікація потенційних жертв, програма основних заходів викладені у двох оперативних наказах наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова № 00447 від 30 липня 1937 р. і № 00486 від 15 серпня 1937 р. Зокрема в семи областях України передбачалося репресувати 28 800 осіб, але нарком зазначав, що “затверджені цифри є орієнтовні” [17, с. 383–388]. Другий наказ наголошував, що під його дію потрапляють “зрадники батьківщини, члени право-троцькістських шпигунсько-диверсійних організацій”, засуджені воєнною колегією та воєнним трибуналом, починаючи з 1 серпня 1936 р. [18, с. 377]. У цей час на долю колективу педінституту випали найтяжчі випробування. Фактично весь він зробився заручником абсурдних підозр і звинувачень.

Отже, в республіці процес згортання українізації збігався в часі і тісно переплітався з пошуком небезпечних українських націоналістів і підготовкою першого великого судового процесу над їх провідниками, котрим стала справа СВУ. Професор Щепотьєв не помилився у своєму невтішному прогнозі: “Мені часто здавалося, що українізація проводилася тільки в інтересах зовнішньої політики, щоб привабити на свій бік українців, які живуть за кордоном. Я все думав, що українізацію відмінять” [4, т. 1, с. 237]. Саме він, поряд з адвокатом К. Товкачем, і був перетворений каральними органами на одну з ключових фігур полтавського осередку СВУ. Початок існування організації слідчі пов’язували з перебуванням у Полтаві 1923 р. академіка С. Єфремова, який займався вивченням творчої спадщини Панаса Мирного. В один з вечорів на честь приїзду іменитого вченого М. Рудинський влаштував вечірку, серед запрошених гостей були й викладачі педінституту В. Щепотьєв, О. Бузинний, В. Воропай.

Виконуючи директивні вказівки про “контрреволюцію на культурному фронті”, полтавські чекісти тримали в полі зору навчальні заклади, наукові та громадські організації. На початку 1927 р. співробітниками окружного відділу ДПУ була заведена

оперативно-агентурна розробка під назвою “Культуртрегери”. У щотижневих інформаційних зведеннях серед членів так званої “правої української групи” подибуємо прізвища В. Воропая, Г. Ващенко, вчителів і членів Наукового товариства Г. Коваленка, А. Левченка, П. Голобородька, Д. Голобородька, А. Ломакіна та ін. Щепотьєва чекісти називають “головним ідеологом групи” [13, арк. 3 зв.]. Про поїздки, зустрічі, зміст розмов підозрюваних співробітники ДПУ були детально поінформовані, оскільки їм вдалося завербувати кількох освідомлювачів з оточення Щепотьєва. Так, в інформзведенні за 3–9 липня повідомлялося, що “по висвітленню цієї групи працює секретний співробітник Полтавського окрвдділу ДПУ “Правдивий” (агентурний псевдонім не тотожний прізвищу секретного співробітника – Л.Б.). Крім того, при здійсненні операції було арештовано 3-х членів групи, один з яких майже оброблений і на днях буде завербований. Для його зашифровки арештовані члени групи будуть звільнені. Таким чином, висвітлення групи буде вестися двома агентами. Нами вжито заходів по виявленню харківських знайомих Щепотьєва і Левченка” [13, арк. 5].

Ескалація політичної напруги навколо “українського сепаратизму” закономірно призводила до невинуватої підозрілості щодо визначеної категорії осіб, тенденційного трактування будь-яких їх висловлювань або навмисного пересмикування фактів, що давало можливість включати їх у сфабриковані схеми “антирадянської діяльності”. А відсутність соціально-політичного плюралізму в радянському суспільстві відкривала для цього необмежені можливості. Так, участь професора Щепотьєва в роботі конференції з питань українського правопису в Харкові трактувалася як привід для таємних зустрічей з членами Львівського наукового товариства Студинським і Свенцицьким та директором Українського інституту в Празі Сімовичем. Після повернення в Полтаву він інформує наукову громадськість про результати роботи конференції, що розцінювалося як “негайно скликає актив групи” і розповідає, що його співрозмовники “дали конкретну інформацію і вказівки, як вести антирадянську роботу”, повідомили, що “в Польщі і Чехословаччині є багатотисячна армія української еміграції, готової боротися за створення єдиної великої Української Народної республіки на засадах повного демократизму”. Однак “з боку Заходу не буде зроблено жодного не-

тактовного кроку, щоб не провалити роботу на Україні”, поки не буде підготовлена громадська думка “свідомої української спільноти до відповідного виступу тут, в радянській Україні” [13, арк. 3–4]. Оперативники наголошують на тому, що їм вдалося виявити доказ намірів Щепотьєва займатися шпигунською діяльністю, оскільки вчені домовилися про регулярний обмін науковою інформацією і друкованими виданнями. З інтерпретованих чекістами даних агента виходило, що “під виглядом наукових матеріалів будуть посылатися різні воєнно-політичні матеріали”. У зв’язку з цим керівництво ДПУ УСРР рекомендувало Полтавському окрвдділу “посилити перлюстрацію наукової кореспонденції Полтавського наукового товариства, так як у випадку, якщо інформація з-за кордону буде справді вислана, вона буде йти саме під виглядом наукових праць [13, арк. 48]. Отже, наукові контакти Щепотьєва як голови Полтавського наукового товариства при ВУАН трактувались у контексті створення націоналістичного підпілля.

Критична маса звинувачувальних фактів накопичилася на початок 1928 р., і в березні Володимира Олександровича заарештували. Містом пройшли чутки, ніби причиною арешту стало те, що він “в одній з своїх лекцій торкнувся Троцького і троцькістської опозиції” [12, арк. 39]. Миттєво відреагувала Рада наукового товариства, ухваливши рішення про виключення із списків “...Бузинного О. Т., Воропая В. С., Голобородька П. Г., Жигадла І. А., Рекала Є. А., Тахтая О. К., Чуйка В. С., Щепотьєва В. О., які перебувають під слідством ДПУ за звинуваченням у контрреволюції” [19, арк. 6]. Учений доводив слідчим відсутність політичних мотивів у своїй діяльності. Необхідність об’єднання національних сил він бачив у тому, “...щоб у випадку потреби захищати права української культури. Її я завжди ставив на першому плані”. Під тиском слідства арештованому доводилося виправдуватися й “розкаюватися” у не скоєних злочинах. Володимир Олександрович був за адміністративним приписом висланий у містечко Славгород Алтайського краю, а навесні 1929 р. в супроводі двох співробітників ДПУ привезений до Харкова на судовий процес у справі СВУ. Вирок лишився попередній – 3 роки заслання. Як згадує син ученого, через зволікання виконання вироку “батько сам попросив дозволу повернутися у Славгород”.

Особистість професора Щепотьєва за

багатьма критеріями драгувала представників радянської влади. Глибока ерудованість, справжня інтелігентність, науково-літературна і громадська діяльність, непідробний інтерес до українського фольклору, етнографії, участь у творенні Української автокефальної православної церкви вирізняли його та робили вразливим з позицій класової ідеології. Не менш вразливим виявилось і найближче оточення однодумців.

Так, викладачі інституту математик В. Воропай, педологи Г. Ващенко і О. Бузинний, котрі входили до складу Ради наукового товариства, теж зазнали переслідувань. Воропай у 1930 р. був висланий за межі України і впродовж 1931–1937 рр. працював у Вологодському і Ставропольському педагогічних вишах, подальша доля його невідома [14, с. 59–60]. Ващенкові того разу вдалося уникнути покарання. 1930 р., у зв'язку із звільненням з інституту за звинуваченням у справі СВУ П. А. Адамовича, його навіть призначають завідувачем об'єднаної кафедри педології і педагогіки [14, с. 6].

Не обминула хвиля арештів 1929 р. і філолога Є. М. Кудрицького. Ще до переїзду в Полтаву він півтора місяці перебував під слідством у Житомирі, але був звільнений за недоведеністю звинувачень і наступного ж дня повернувся до викладацької роботи. Однак, як зазначав пізніше в бесіді з ним заступник наркома освіти, “ця темна пляма у житті” компрометувала його як “викладача інституту”, робила політично неблагонадійним в очах влади [15, с. 73]. Короткий час працював у Полтаві та підтримував зв'язки з науковим товариством відомий історик В. О. Пархоменко, якого заарештували за справою СВУ в Дніпропетровську.

Карально-репресивні органи не обмежилися покаранням кількох осіб на чолі з професором Щепотьєвим. Наступним кроком було “принципове” реагування партійної організації педінституту, котра здійснила “партчистку” професорсько-викладацького складу. Зокрема 3 вересня 1929 р. бюро партосередку ІНО ухвалило рішення: “Коллектив залишити старий, за винятком п'яти осіб (Булдовський, Клепацький, Степанівський, Березняк і Адамович), про яких просити О. П. К. вжити заходів, щоб їх перекинути в інші міста” [16, с. 156]. Наприкінці грудня 1930 р. окреме рішення партійне бюро приймає стосовно професора історії П. Г. Клепацького: “Підручник П. Г. Клепацького “Огляд джерел по історії України” як ідеологічно не

витриманий і політично шкідливий від користування усунути”. Опальний професор, уже працюючи в Мелітопольському педінституті, зазнав повторних репресій у 1937 р.

На початку 30-х відбувалася кількаразова зміна директорів педагогічного інституту, від яких партійне керівництво вимагало класової пильності та боротьби з “буржуазним націоналізмом”: у 1930–1931 рр. інститут очолював Карл Петрович Жагар, 1931–1933 р. – Родіон Петрович Куліненко, 1933–1934 рр. – Петро Михайлович Койнаш, 1934–1935 рр. – Михайло Степанович Дащенко, 1935–1937 рр. – Іван Максимович Онісін, 1938–1940 рр. – Микола Васильович Доценко, 1940–1941 рр. – Петро Миколайович Асєєв. Як зазначають дослідники історії вишу, “деякі з них активно викривали “ворогів народу”, інші стали жертвами доносів учорашніх колег”. У січні 1933 р. загальні збори колективу педінституту знайшли “прояв класово-ворожої куркульської ідеології (група Близниченка), бо він “мав викрити контрреволюційний виступ” викладачів Усія, Кривошея, Приймака, Овсієвського. А в липні того ж року міськком партії вимагав від керівників освітніх закладів “очистити ряди нашої партії від класово ворожих елементів, опортуністів різних мастей, дворушників, буржуазних переродженців, кар'єристів, шкурників, бюрократів та побутово-розкладених”. Таким чином, до названих категорій можна було зараховувати будь-кого з викладачів чи студентів. У результаті в пресі з'являються нові прізвіща жертв чисток – Приймак, Казначєєв, Волинський. Як осередок буржуазно-націоналістичної пропаганди згадується збірник статей “Полтавщина” (1927), у якому В. Щепотьєв, Я. Риженко та інші “ідеалізують церковщину й релігійні забобони, минулий дворянсько-поміщицький устрій” тощо, “і все це сплітається з антирадянськими вихватками”. Колектив викладачів називають “Полтавською ІНО-вською групою націоналістів”. Педінститут вважався “центром полтавської філії СВУ”, тобто простежується намагання надати структурні ознаки й добачити організаційну завершеність політичної діяльності української інтелігенції проти радянської влади.

Продовження пошуків “охвістя СВУ” відбувається ще й у 1934 р. Директор інституту П. Койнаш у статті, вміщеній у газеті “Більшовик Полтавщини”, повертається до особи професора Ващенка і піддає того критиці за ігнорування постанови ЦК КП(б)У “Про націоналістичну діяльність УНДІПу”,

за відсутність належної оцінки “Харківської фашистської школи” (Соколянський, Попов, Залужний). 16 червня 1934 р. комісія з чистки партійної організації Полтавського педінституту “викрила націоналістів”, яких “вигнано з інституту” з формулюваннями: “викриття націоналістичних моментів професора Ващенко”, “націоналістичне викладання викладача української мови Волинського”, “за протаскування механіцизму в біології” Степанівського, “за вульгаризацію діалектики” лектора Гнезділова [16, с. 158]. Своєрідним підсумком другого етапу репресій у Полтавському педінституті стала постанова ЦК КП(б)У “Про антирадянські виступи і засміченість полтавських вишів – інституту м’ясної промисловості і педагогічного інституту” від 16 березня 1935 р. Констатувалась нагальна потреба укомплектування вишів новими кадрами.

Процес ліквідації в середині 30-х років залишків українських політичних партій охопив також письменницькі й науково-педагогічні кола. На настроях інтелігенції тяжко позначилися самогубства в 1933 р. письменника М. Хвильового та колишнього наркома освіти М. Скрипника, смертоносний голодомор. З цього приводу викладач В. Степанівський у розмовах висловлював негативну оцінку “заходів радянської влади”, говорив, що “колективізація призводить до голоду селянства і зубожіння України”, “багато людей гине”, і це об’єктивно характеризувало радянську дійсність [8, арк. 16].

Суворе випробування очікувало талановитого літератора, викладача історії літератури та музики Григорія Йосиповича Майфета. Випускник фізико-математичного факультету Полтавського ІНО одночасно прослухав курс філологічного факультету і під впливом професора Щепотьєва обрав літературу справою свого життя. Навчаючись в аспірантурі інституту імені Т. Г. Шевченка, він близько знайомиться та підтримує творчі зв’язки з українськими письменниками М. Ірчаном, М. Зеровим, Ю. Яновським та ін. У його працях, листуванні чітко простежується неприхована любов до України, вболівання за її долю, не зважаючи на зауваження сучасників про його шведське походження. Майфета заарештували 5 грудня 1934 р., а вже 27–28 березня 1935 р. Військова колегія Верховного суду СРСР засудила його до 10 років виправно-трудоих таборів. Педагога звинуватили в участі “у терористичній групі, створеній боротьбистською організацією”, а

його контрреволюційна діяльність нібито почалася 1925 р. “на культурному фронті”, як і визначено було у відповідних директивних документах, “в літературі примкнув до формалізму і був прихильником Хвильового”. До терористичної організації “був завербований Б. Ванченком” у 1929 р., котрий поставив завдання “вести роботу серед молоді”. У кримінальній справі Майфета як співучасники проходять письменники М. Хвильовий, Г. Епик, В. Підмогильний, М. Бажан, М. Куліш, Ю. Яновський та інші видатні українські письменники [4, т. 5, арк. 107, 107 зв., 108].

Серед довгого списку звинувачуваних подибуємо і прізвище Івана Назаровича Капустянського, одного з фундаторів інституту народної освіти. З 1921 р. він працював головою полтавського губернського комітету охорони пам’яток мистецтва, старовини і природи, поєднуючи пам’яткоохоронну роботу з викладанням на історико-філологічному факультеті ІНО, учительських курсах, в губернській партійній школі, організував при Центральному пролетарському музеї кабінет фольклору та мови і протягом певного часу керував його роботою. З 1923 р. наукова і творча доля Капустянського пов’язана з Харковом, де він і був репресований у 1935 р. [10, с. 148–149].

Апогей репресивної політики у 1937–1938 рр. отримав назву “великого терору”. У педінституті він починався з галасливої кампанії в пресі про засилля троцькістів і буржуазних націоналістів серед викладачів і студентів, численних партійних зборів і перевірок, масового виключення з партії і комсомолу. Однією з таких жертв став член парткому Петренко, який наважився на засіданні 26 серпня 1936 р. при обговоренні “викритої контрреволюційно-націоналістичної групи Миколенка в педінституті” заявити: “В парткомісії не може бути спеціальна освідомлювальна мережа, на це є органи НКВС. І цілком і повністю не можу ставити у вину парторганізації те, що несвоєчасно викрили націоналістів” [16, с. 174]. Петренка не лише виключили з парткому, але й позбавили членства в партії.

Чистка професорсько-викладацького складу інституту розпочалася з наступного навчального року. Газета “Соціалістична Харківщина” опублікувала статтю “Націоналістичне кубло в Полтавському педінституті”, у якій шельмувалося “троцькістсько-бухарінське націоналістичне охвістя”, а персонально – Кудрицький, Самійленко, Москаленко, Фрейзінгер, Крупенніков. 19–

20 вересня 1937 р. відбулися партійні збори з рекордним числом присутніх – 500 чоловік. Секретар парткому Івашина у виступі звинуватив викладачів і директора інституту І. Онісіна в тому, що “вони навмисно розвалили роботу факультету (філологічного – Л. Б.), через що 40% випускників не витримали державних іспитів”. Студенти-активісти скаржилися на Є. М. Кудрицького, який нібито неякісно викладав курс сучасної української мови, приходив непідготовленим на лекції, відмовлявся розтлумачувати матеріал на їх прохання, упереджено ставився до активістів тощо. Попросивши слова, він спробував захистити себе, однак, імовірно, виступ потонув у несхвальній реакції присутніх, і президія зборів позбавила оратора слова, зазначивши в протоколі: “За замазування своїх помилок тут же на зборах активу і ухилиння від видимих звинувачень, поданих у газеті “Соціалістична Харківщина” й зокрема тут виступаючими товаришами, слова, за постановою загальних зборів, Кудрицький позбавляється” [1, арк. 48]. Кримінальна справа Кудрицького (1937 р.) яскраво засвідчує, що в умовах сталінського тоталітаризму вже сама фахова діяльність могла стати приводом для здійснення репресій проти особи. Слідчі виявили надто мало винахідливості й побудували справу на одному факті, який дублюється в усіх протоколах допитів звинувачуваного і свідків – неправильних прикладах словотворення за допомогою суфіксів “изм”, “ізм”, “ист”, “іст”, “ина” – фашизм, фашист, троцькізм, троцькіст, скрипниківщина.

Вакханалія партійних чисток поповнила список викладачів, чиї прізвища називалися в пресі, рішеннях партійних зборів, адміністративних наказах як “буржуазно-націоналістичної та троцькістської наволочі” – Бондаренко, Півторака, Чернуха, Копкін, Золотухін, Ткаченко, Ломоносов, Царенко. Восени 1937 р. з інституту звільнили 12 викладачів, із них 6 – “за невідповідність своєму призначенню”, решту за політичними мотивами. Це “націоналіст” доцент В. Н. Лисенко, “посібник” П. Т. Протас, “посібник” Гребенюк, “вороги народу” Павлищев, Вакуленко, Поселянин, лектор П. К. Падалка, викладачі Сукач і Миколенко, які не критикували на лекціях “ворогів народу” – письменників Копиленка, Сенченка, Кулика. Не вдалося уникнути репресії і секретареві парткому інституту Івашині, якого в січні 1938 р. виключили з партії “за неочищення педінституту від класово ворожих елементів”. Дефіцит

педагогічних кадрів набув критичних масштабів – не було змоги навіть скласти розклад навчальних занять, упродовж першого семестру 1937 р. виявилися зірваними 300 лекцій, що ставилося в провину директорові інституту Онісіну [1, арк. 16]. Трагедія цих людей полягала не лише в тому, що вони позбавлялися засобів до існування, улюбленої роботи, але й перетворювалися на ізгоїв, ізольованих від суспільства тавром “ворога народу”. Наступним етапом їх суспільної реінтеграції були арешти й ув’язнення.

Зокрема неважко було спрогнозувати арешт І. М. Онісіна, якому інкримінувалися звинувачення у створенні у виші контрреволюційної терористичної групи, до якої входили викладачі Є. Кудрицький, П. Маслик і викладач військової справи О. Панкратьєв. Прикметно, що росіянин за національністю Онісін звинувачувався в українському буржуазному націоналізмі [2, арк. 1, 5]. Не менш абсурдно виглядає звинувачення, висунуте проти М. І. Гавриленка, якого слідчі змусили визнати астрономічний гурток, що діяв у Полтаві протягом 1920–1926 рр., контрреволюційною організацією, а його членів, серед яких були викладачі педінституту О. Побєдоносцев, Д. Іваненко, – монархістами, що виношували терористичні наміри [8, арк. 42, 56, 59].

Упродовж 1937–1938 рр. ряди репресованих викладачів поповнили професор історії Наталія Мірза-Авакянц, яка у 20-х роках була заступником директора інституту з наукової роботи, П. Я. Макаренко – викладач кафедри педагогіки, біолог Ф. К. Курінний, математик, один із перших організаторів заочної форми навчання в педінституті П. П. Маслик, викладач військової справи П. Колясинський, фізик Ю. Ф. Костенецький – працював у кінці 20-х років завідувачем кафедри фізики, викладач педагогіки О. М. Коллонтай, видатний знавець народної творчості В. Верховинець, викладач фізики В. Ісаєв, завідувач механічними майстернями педінституту Аптекареєв.

Злочинна практика фабрикування кримінальних справ стосовно міфічних антирадянських організацій потребувала великої кількості фігурантів. Тому слідчі, ретельно перевіряючи оперативні обліки, виявляли й повторно арештовували політично неблагонадійних. Так, у вересні 1937 р. вдруге було притягнуто до арешту і слідства в груповій справі В. О. Щепотьєва, котрий повернувся із заслання й жив у селі Веприк. Як людина чес-

на, що завжди жила за нормами закону й моралі, учений апелював у клопотанні до держави: “Я вірю в радянське правосуддя... Я хочу, щоб останні три роки мого життя залишилися такими незаплямованими, якими вони були в дійсності... Не допускаю думки, щоб у радянській країні був засуджений невинний, які б тяжкі звинувачення проти нього не знаходилися” [4, т. 1, арк. 254]. Але ці слова, зафіксовані в протоколі, потонули в атмосфері великого терору. Та й на що міг сподіватися арештований, якщо у звинувачувальному висновку він зображений центральною постаттю вигаданої контрреволюційної організації: “Він керував і задавав тон всьому націоналістичному рухові в Полтаві” [4, т. 1, арк. 78]. Ще під час першого арешту на прогулянці тюремним подвір’ям Полтавського окривідділу ДПУ Володимир Олександрович, зіткнувшись із Костем Товкачем, задав фатальне запитання: “А що, Товкач, чи нас не постріляють?”, на що той відповів: “Це Вас не торкається, бо Ви вже засуджені, а вдруге судить не можна” [12, т. 222, арк. 114]. Кость Іванович помилявся. Репресивний механізм не визнавав логіки права – він керувався “революційною доцільністю” і сталінською тезою про неминучість посилення класової боротьби при соціалізмі. Витяг з протоколу № 4 засідання особливої трійки УНКВС у Полтавській області від 17–19 листопада 1937 р. засвідчує, що професора Щепотьєва засудили до вищої міри покарання і через кілька днів розстріляли. Однак на запит родини про долю батька повідомлялося, що він “помер від паралічу серця в місцях ув’язнення”. Характерно, що аналогічного змісту довідку з підозріло однакою діагнозом отримала й дружина О. М. Коллонтая, який проходив по одній справі з Щепотьєвим [4, т. 5, арк. 5-5зв.].

До лав репресованих потрапила і студентська молодь. Резонансною й показовою для свого часу стала справа Іллі Майзуса, арештованого 31 січня 1938 р. Його вступ на навчання до педінституту розцінювався як втеча від арешту на заводі “Метал”, а вибір навчального закладу пояснювався тим, що тут діяла “націоналістична організація”. Привертає увагу намагання слідчих в одній справі еkleктично поєднати всі можливі “антирадянські гріхи” та включити якомога більше кандидатур на покарання за “контрреволюцію”: “...націоналістична організація об’єднувала в своїх рядах всі українські течії – укапістів, боротьбистів, есерів, охоплювала всю Україну, мала Всеукраїнський націоналістичний центр і зв’язана з Польщею і Німеч-

чиною”. Акцент на чіткій структурованості й розгалуженості організації спонукав слідчих “виявити” її масовість і серйозність ворожих намірів. Тому з’являється абсурдна версія про підготовку терористичних актів проти “вождів партії і уряду, причому, в першу чергу проти Сталіна, Ворошилова, Молотова і Жданова” [5, арк. 11-13, 25]. Як спілняка Майзуса розглядало слідство Полтавського УНКВС і студента Леоніда Безобразова, якому нібито той “доручив проводити серед студентів антирадянську троцькістську агітацію, підривати дисципліну, викликати невдоволення студентства і проводити вербування нових людей” [6, арк. 11]. У протоколах зустрічаються прізвища студентів Стемпковської, Москаленка, Тарашкевича, Кривобока, однак очевидно вони уникли арешту, оскільки кримінальні справи на них в архіві відсутні. Дopusкаємо, що їх могли й не притягувати до арешту, адже Майзуса розстріляли, а справу Безобразова припинили в лютому 1939 р. унаслідок висновку додаткового розслідування, який констатував, що той “обмовив себе під впливом фізичних методів” [6, арк. 54-55].

Останнім акордом передвоєнних репресій у Полтавському виші стала справа викладача кафедри української мови Льва Юхимовича Догадька. Постанова на його арешт була видана 23 червня 1941 р. і за своїм змістом нагадувала звинувачувальний висновок. У ній наводилося 6 епізодів його критичних висловлювань стосовно різних подій внутрішнього життя і зовнішньої політики країни, ретельно зафіксованих і переданих органам спецслужб одним із колег. Так, 15 січня 1940 р. він гостро прокоментував радянсько-фінську війну: “Наші оскандалилися у війні з Фінляндією. Полізли туди, куди нас не просили. Мотивування причин війни несолідне, непереконаливе, для дурників. 20 років жили, і не було загрози Ленінграду, а тепер раптом з’явилася небезпека...”. Об’єктивно відізвався Догадько і про радянські закони, які, на його думку, “дають можливість людям не дуже розумним, жорстоким, але таким, що обіймають відповідальні посади, мають партійні квитки, розправлятися з неугодами їм людьми, за проторити в тюрму за будь-які дрібниці”, керівників партії називав “книгоносцями” [7, арк. 3-4]. Початок війни з Німеччиною загальмував вирішення долі арештованого викладача. Тільки 11 грудня 1941 р. особлива нарада при НКВС СРСР винесла вирок про 8-річне ув’язнення у виправно-трудоному таборі Татар-Севураллагу № 8/с-10-3099.

Заслуговує на увагу проблема методів ведення слідства. Доведеним фактом є застосування тортур, шантажу та інших форм насилля під час допитів арештованих, під тиском яких вони підписували безглузді зізнання, сконструйовані слідчими. Наприклад, Любов Костянтинівна Коллонтай у клопотанні на ім'я Генерального прокурора наводить слова чоловіка, адресовані їй через знайомого: “Передайте моїй дружині, що я підписав усе, що наказали. Більше терпіти не міг”. Стосовно вчителя Я. Г. Постольника процедура слідства, за його власними свідченнями, була такою: “В процесі слідства мене один раз допитали, потім відправили на відбуття покарання, рішення суду мені не оголошували і конкретно мені не відомо, за що я був засуджений”. А з постанови видно, що йому інкримінували участь “в нелегальній антирадянській організації в Полтаві, що ставила за мету відокремлення України від Радянського Союзу і створення самостійної буржуазної держави”, що й потягнуло за собою 10 років ув'язнення (Спр. 5179. У 5 томах) [4, т. 3, арк. 3, 13].

Іншого фігуранта кримінальної справи надзвичайна сесія Харківського обласного суду засудила до 2-х років ув'язнення за те, що, працюючи в якості секретного співробітника Полтавського відділу ДПУ з оперативної розробки “контрреволюційної групи вчителів”, з'явився до одного з них, “попередив, що він є сексотом і отримав завдання ДПУ про стеження за ним”.

Вочевидь тільки із застосуванням насилля можна змусити поставити підпис під “зізнаннями” в протоколах групової справи, за якою проходили 15 полтавських освітян (серед них – В. Щепотьєв, О. Панкратьєв), такого змісту: “Група організувала під виглядом хороших гуртків і інших гуртків бойові групи серед селянства”, “учнів шкіл ця група виховувала в націоналістичному дусі і готувала з них кадри бойових повстанських груп”, “мала намір здійснити ряд терактів над партійним керівництвом України” тощо [4, т. 1, арк. 37].

Поширеним засобом наповнення справи необхідною кількістю процесуальних документів стало долучення протоколів допитів звинувачуваних, які проходили за іншими справами, причому ці справи могли не співпадати в часі або тематично. Однак слідчі не турбувалися. Так, протокол допиту Г. Й. Майфета від 16 вересня 1935 р. фігурує в груповій справі полтавських педагогів 1937 р., а сам підслідний знову “повертається” до астрономічного гуртка. Факти стосовно гурт-

ка майже дослівно відтворюють вже сказане М. І. Гавриленком у 1935 р. [4, т. 1, арк. 37-39; 8, арк. 42, 56]. Протоколи допитів студента І. А. Майзуса знаходимо у всіх справах викладачів, чиї прізвища він згадає.

Варто зацентувати на змісті найбільш уживаних статей кримінального кодексу України щодо заарештованих викладачів і студентів педінституту. Сумну пальму першості тримала стаття 54-10 ч. 2, яка передбачала покарання за антирадянську агітацію і пропаганду. Як правило, поряд із нею фігурувала стаття 54-11 – організована контрреволюційна діяльність. У сукупному застосуванні вони дозволяли виносити вирок від 5 років виправно-трудова таборів із наступним ураженням в політичних правах аж до вищої міри покарання. У практиці карально-репресивних органів середини – другої половини 30-х років мало місце застосування статей 54-8 (терористична діяльність) і 54-12 (недонесення про антирадянську діяльність).

Варте уваги також питання про форми репресій, яких зазнав професорсько-викладацький і студентський склад вишу. Безумовно, далеким від об'єктивності було б звуження їх безпосередньо до кримінального покарання. Репресії періоду перших двох десятиліть радянської влади носили системний характер, а тому відзначалися різноманітністю. На наш погляд, репресіями слід вважати ідеологічне втручання в зміст навчальних дисциплін, встановлення тотального стеження за поведінкою, висловлюваннями та взаєминами викладачів, спекулятивне використання громадської думки для тиску на особистість, звільнення з роботи за підозрою в політичній неблагонадійності, за переконання, членство в дореволюційних культурно-освітніх чи політичних організаціях, а то й просто з мотивацією “за читання троцькістської книги”, “за прояви в роботі націоналізму” [4, т. 5, арк. 237зв.], цькування та моральний остракізм у колективі, партійні чистки, обговорення на партійних зборах і винесення доган та інших партійних стягнень, виключення з партії і комсомолу тощо (механізм “чисток і проробок” яскраво ілюструє Додаток до статті). Педагоги були позбавлені стабільності у своїй професійній діяльності, необхідної з огляду на її специфіку. Знайомство з анкетами демонструє досить строкату картину місць роботи, тривалість якої внаслідок вимушених переміщень подекуди становить один-два роки, а то й кілька місяців. До жертв репресій слід зараховувати не лише тих, хто давав

свідчення на допитах як звинувачуваний, але й свідків. Ця категорія опинялася в стані заручників. Збереження моральної чистоти і порядності оберталася здебільшого загрозою власній безпеці. Часто вони й не думали, що незначні подробиці особистого життя або професійної діяльності підозрюваного колеги трактувалися слідчими в потрібному їм контексті.

Вакханалія терору відбувалася під безпосереднім контролем партійних органів та за їх вказівками. Ось свідчення С. О. Данішева, очільника міського відділу освіти: “В перших числах березня 1935 р. я був викликаний у міськом КП(б)У до помічника секретаря Олефіра, який запропонував список вчителів і запропонував мені зняти цих учителів з роботи як націоналістів...Таких учителів було близько 50 чоловік” [4, т. 2, арк. 239]. Звільнивши на виконання вказівки вчителя Я. Постольника, Данішев пояснював: “Конкретних фактів націоналістичних проявів Постольника як викладача не було відомо, а в наказ я це мотивування включив, керуючись тим, що з чуток він за переконаннями петлюрівець і двічі арештовувався за звинуваченнями в націоналізмі”. Завершеної форми репресії набували через арешти, слідство і покарання.

Факти фабрикування фальшивих справ, застосування тортур і насилля до підслідних, порушення процесуальних норм ведення слідства, відсутність прокурорського нагляду за діяльністю НКВС, а точніше – їх тісний альянс, визнавалися самими чекістами ще в 1938–1939 рр. – арештованим наркомом НКВС СРСР М. Єжовим та іншими керівниками силового відомства. Зокрема в Полтавському управлінні НКВС після арешту його начальника О. Волкова на початку січня 1939 р. відбулися партійні збори з єдиним питанням порядку денного – “Про викривлення в роботі УНКВС”, і тривали вони 5 днів [11, арк. 1-92]. Слідство показало, що Волковим “створювались фіктивні справи, на допитах до арештованих застосовувалися засоби фізичного впливу”. Керівники підрозділів підтвердили, що за вказівками останнього вони “вносили у протоколи неіснуючі факти”, підробляли підписи на протоколах, не допитували свідків, а брали анкетні дані певних людей і від їх імені складали сфальшовані протоколи, “вибивали з арештованих провокаційні дані, за якими проводилися подальші арешти і створювались фіктивні антирадянські організації” [3, т. 6, арк. 578, 579, 580].

Мартиролог жертв політичних репресій

у Полтавському педагогічному інституті з поіменним списком – нагальна вимога часу і завдання науковців. Їх підрахунки вимагають тривалої системної роботи із залученням різноманітних історичних джерел, з урахуванням усіх форм репресій і деформацій навчального процесу, що мали політичний характер. За попередніми і далеко не вичерпними підрахунками автора, зробленими переважно на основі опублікованих праць і регіональних архівів, можна констатувати, що за архівно-слідчими справами як “вороги народу” та їх посібники, співучасники “контрреволюційних організацій” проходять десь 70 осіб викладачів і 10 студентів. Розстріляні за вироками особливих нарад та судів В. Щепотьєв, О. Панкратьєв, П. Маслик, П. Макаренко, В. Верховинець, П. Колясинський, І. Майзус. У своїй книзі В. Марочко та Хілліг Гьотц наводять на підставі аналізу архівних матеріалів підрахунки кількості жертв партійних чисток у Полтавському педінституті. На кінець 1937 р. із 235 членів партії “вичистили” 109, з яких 44 заарештували на початку січня 1938 р. [16, с. 176]. Чимало полтавських педагогів померли в тюрмах і таборах від знущань, побоїв, хвороб і непосильної праці: І. Онісін, І. Капустянський, Н. Мірза-Авакянц, О. Коллонтай та багато інших. Сталінські застінки підривали й морально-психологічний стан людини, породжували внутрішні конфлікти особистості, які інколи спонукали до самогубства, як, наприклад, Г. Майфета.

У період десталінізації значна кількість архівно-слідчих справ була переглянута. Додатковим розслідуванням встановлено недоведеність звинувачень щодо окремих осіб, прийнято рішення судів про реабілітацію. Однак часткові негласні кроки кінця 1950-х не відновили історичної справедливості. Тільки впродовж 1990-х років імена репресованих представників колективу Полтавського педагогічного інституту були повернуті українському народу.

Література

1. Архів Управління Служби безпеки України в Полтавській області (далі Архів УСБУ). – Спр. 639-С.
2. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 3047-С.
3. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 3900-С. – У 8-ми томах.
4. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 5179-С. – У 5-ти томах.
5. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 6167-С.

6. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 8639-С.
7. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 13917-С.
8. Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 14862-С.
9. Бабенко Л. Л. Блискучий талант (Щепотьев Володимир Олександрович) / Л. Л. Бабенко // Реабілітовані історією. – Київ–Полтава: Рідний край, 1992. – С. 64–69.
10. Граб В. І. У лещатах ДПУ. Нариси про безпідставно репресованих діячів науки та культури / В. І. Граб. – Полтава: Археологія, 1999. – 216 с.
11. Державний архів Полтавської області. – Ф. П-3809, оп. 1, спр. 1.
12. Державний архів Служби безпеки України (далі ДА СБУ). – Спр. 370.
13. ДА СБУ. – Спр. 67098. – У 237 томах. – Т. 222.
14. Історія Полтавського педагогічного інституту в особах. Матеріали конференції, присвяченої 80-річчю ювілею інституту. – Полтава: Клариса, 1995. – 172 с.
15. Історія Полтавського педагогічного університету в особах (на посвяту 90-річчю заснування навчального закладу). – Полтава: АСМІ, 2004. – 176 с.
16. Марочко В. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941) / В. Марочко, Г. Хілліг. – К.: Науковий світ, 2003. – 302 с.
17. Хрестоматія з історії держави і права України. – Т. 2. – К.: ІнЮре, 1997. – 405 с.
18. Шаповал Ю. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи / Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов. – К.: Абрис, 1997. – 608 с.
19. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 166, оп. 9, спр. 1444.

Додаток *

Довідка про наслідки перевірки роботи секретаря партійної організації Полтавського пединституту

Секретарю Полтавського горкома
КП(б)У т. Петерсу
(прізвище написано від руки – Л. Б.)

Здесь.

Согласно поручению горкома партии мы члены Пленума ГПК – Лысенко и Скляр произвели проверку поступивших заявлений на секретаря ПК Полтавского пединститута Ивашину.

Проверкой заявлений мы не ограничились, а решили проверить в целом парторганизацию и

всю работу пединститута. В результате проверки установили:

В пединституте в 1936 году орудовало кубло буржуазных к[онтр]-р[еволюционных] националистов-троцкистов, которое проводило гнусную предательско-вредительскую работу под непосредственным руководством бывшего директора пединститута, ныне исключенного из партии и снятого с работы Онисина.

К[онтр]-р[еволюционная] работа Онисина сводилась к следующему:

Набор в Пединститут в этом году был установлен 240 человек, фактически набрано – 269 человек, в учительский институт норма была 90 человек, набрано 105 человек, таким образом 44 студента, которые набраны сверх нормы, фактически остались без стипендии, и это вызвало законное возмущение этих студентов.

Принимались без разрешения ОблОНО и НКО окончившие педшколы, которые должны были раньше поработать в школах, приобрести стаж. Онисин нарочно принимал в Институт учителей и выпускников педшкол, этим самым увеличивал дефицит педкадров. При приеме не обращали внимания на отсутствие целого ряда оценок в аттестатах и незаконно зачислялись в Институт.

Есть случай подделки документов вступающим. Чернуха, которому Онисин перепоручил прием, подделал документы вступающей Шайко – сестре Инспектора НКО. Брат Крупенникова – дезертир с педработы – зачисляется также в Институт, зачисляется студентом Боряк, который был выслан из Харьковского Института за шовинизм и к[онтр]-р[еволюционные] выступления.

Научно-исследовательская работа и защита диссертаций преподавателями Пединститута является важным политическим делом, тем более, если принять во внимание, что преподавательский состав Полтавского Пединститута низкой квалификации, т[ак]-к[ак] в Институте нет ни одного профессора, а те, которые закончили аспирантуру, не защитили диссертаций, однако дело с повышением квалификации преподавателей очень плохо, а именно: на 1937 г. Институту утверждено 13 тем научно-исследовательских работ и ассигновано на эту работу 20,0 т[ысяч] руб[лей], на день проверки Мазепа выполнил на 25%, Марусенко на 15%, Оголевец на 20%, Судейкин на 20%, Ткаченко на 60% и т.д., причём % выполнения взят из слов этих преподавателей, а выполнение не подтверждено самими работами, т[ак]-к[ак] этим никто не руководил.

На научные командировки было отпущено 2 500 руб[лей], на пять командировок израсходовано 6 000 руб[лей], причём, из этих сумм было отпущено Дашевскому вместо 500 руб. – 2 600 руб., Крупенникову вместо 500 руб. – 1 133 руб., Малахову – 1 600 руб., а Оголевцу – 228 руб., Хоменко – 297 руб., Березюку – 140 руб /см. справку бухгалтерии №6/.

* Документ наводимо мовою оригіналу із збереженням стилю, орфографії та пунктуації.

На консультацию было отпущено – 4 800 руб. для преподавателей. Онисин и Крупенников приглашают иностранного специалиста Гаутерманса, которого, как фашиста, выслано из СССР. Этот фашист получил за 10 поездок в Полтаву 4 000 руб., плюс переезд и квартира за счёт Института, причём этот Гаутерманс вместо консультации по физике придумывает изготовление схемы счётчика Гейгера-Мюллера для подсчёта радиоактивных веществ. Интересен тот факт, что темы научных работ по совету этого фашиста были назначены такие, которые исходили из необходимости пользования его счетчиком, причём специалисты в Институте заявляют, что этим счетчиком едва ли сможет кто пользоваться.

Таким образом все ассигнованные деньги пошли на поддержку этого фашиста.

Принимает на работу астронома Язева, который педагогом не был, но воспользовавшись протекцией Крупенникова и слепотой партийной организации, Язев принимает пост руководителя научного бюро в Институте, за что получает 300 руб. в месяц, зав. астрономическим кабинетом – 120 руб., за лекции – 326 руб. Онисин приложил все силы для того, чтобы Язеву дать звание профессора, хотя и были сигналы ещё в марте месяце 1937 г. /из Николаевской обсерватории/ – материалы, по которым можно было избавиться от Язева, наоборот, его продвигают к врагу народа Любченко, где он добивается ассигнований больших сумм на “изобретательскую” работу, на так званый маятник Фуко (схему маятника Фуко уворовано у академика Белопольского).

Крупенников – наибольший авторитет у Онисина, его посылают в НКВД наладить свои дела. Несмотря на явный компрометирующий материал, который поступил на Крупенникова ещё в январе месяце с[его] г[ода] о том, что Крупенников имел местную связь с врагами народа, Онисин этот материал прячет от парторганизации и даже после получения ПК Института компрометирующих материалов о Крупенникове и решения ПК об освобождении Крупенникова 27.07.1937г. Онисин, уезжая в НКВД на следующий день, не ставит вопрос о Крупенникове, а Крупенников продолжает работать в Институте и даже по рекомендации Язева в Институт принимается пианистка Горювенко – жена диверсанта, которую Язев привёз с собой из Николаева.

Крупенников составляет график испытаний так, чтобы в мае месяце было одно испытание, в июне восемь, это приводит к тому, что в конце учебного года студенты физически не могут сдать испытания и Институт был вынужден эти испытания перенести на следующий год / см. копию № 2 о Крупенникове/.

Онисин окружает себя элементами, с которыми и проводит вредительскую деятельность в срыве учёбы среди студентов, впоследствии кои не были подготовлены к выпуску на 40% по литературному факультету /см. материал № 7 – выпуск студентов/, партийная организация не

интересовалась жизнью студентов.

По заданию Онисина Крупенников комплектует Институт своими людьми (Гаутерманс, Язев, Фрайзингер, Коновалов, Зеленский и другие), организывает для этого кафедру экспериментальной физики.

Онисин уверяет, что он принимал меры по очистке Института от классово-чуждых элементов, – это прямой обман.

В Институте до сих пор работал заместителем директора по заочному обучению Маслик, в прошлом член украинской националистической организации. Военный руководитель Колясинский, бывший офицер, имеет отца в Варшаве, поддерживает с ним связь, исключённый из партии. Этот Колясинский в Полтаве засорял учебные учреждения, расставлял врагов, был связан с врагом народа Панкратьевым.

Преподаватель украинской литературы Курдюцкий был в 1929 г. в Житомире арестован по делу СВУ. В Институте протаскивал национализм в преподавании.

Самойленко был декан литературного факультета, исключённый из комсомола за национализм, который протаскивал к[онтр]р[еволюционные] примеры, как “армия”, “банда”, “орда”, “милиционер”, “полиция”, “держиморда” и т. д. Самойленко дошел до того, что на собраниях среди преподавателей в мае месяце с. г. делал информацию о выполнении научной темы: “Категории персональности и имперсональности в славянских языках”, Самойленко заявил, что он своей работой утверждает правильность учения Энгельса. А на поставленный вопрос: “Может вы в своей работе руководствуетесь учением Энгельса, а не утверждаете правильность его?”, Самойленко вторично заявил, что своей работой утверждает правильность учения Энгельса. До такой наглости доходит Самойленко под покровительством Онисина /см. материал № 3/.

Судейкин – в 1924 г. был сослан административно из Москвы, из его слов за участие в организации спиритизма, а потом в Ярославле в 1927 г. амнистирован. Как видно, за “спиритизм” административно не высылают, а его зачисляют руководителем кафедры иностранных языков. Преподавание иностранных языков в Институте неудовлетворительное.

Мазепа – заместитель директора Института по учебной части, исключён из партии за сокрытие социального происхождения.

Ткаченко – декан природоведческого факультета, сын попа.

Падалко – доцент украинской литературы, исключен за связь с врагами народа и за политические ошибки в преподавании.

Язев – снят с работы в обсерватории за обман государства, за засоренность враждебными элементами обсерватории.

Москаленко – руководитель кафедры, имел неоднократные политические ошибки в преподавании.

Розенблюм – доцент психології, був[ший] есер, працює наездом із Харькова.

Березюк – преподаватель фізики і математики, зв'язан з ворогом народу Чекурли. В 1931 г. в Каменець-Подольському Інституті висказувався, що фізика це наука, а соціально-економічні дисципліни – це “болтологія” – це він висказувався во время обговорення листа тов[арища] Сталіна в редакцію журналу “За пролетарську революцію”.

Лысенко – директор вечернього Інститута, нині виключений із партії, ховав своє кулацьке походження, захисту націоналістів і тесну зв'язь з ворогом Кривобоком, нині арештованим.

Протас – виключений за зв'язь з ворогами.

Чернуха – колишній директор вечернього Інститута, виключений із партії за розголошення державної таємниці, за підробку документів, за приховування виходу Онисина по вислову ворога Бухарина.

Інститут був засорений також і студентськими кадрами – Кривобок, ворог народу, арештований органами НКВД, Полищук, Торашкевич, Боряк і інші.

Після звільнення із-під арешту одного із фігурантів к[онтр]-р[еволюційної] націоналістическої групи Шарпило, Онисин відновлює його в правах студента, дає йому довготривалий відпустку і сприяє його переводу в інший Інститут.

Онисин також одного із учасників націоналістическої групи Шевченко звільнює із складу студентів Інститута під видом його хвороби, в свою чергу дає можливість і право на навчання в 1937 році. В вересні місяці цього року Шевченко зараховує студентом.

Сам Онисин в бесіді з керівником кафедри біології Малаховим висловлював Бухарина – закладеного ворога і його пособників, при цьому були присутні члени партії Шибитченко і Чернуха і своєчасно на це не реагували.

Онисин по протекції Язева прислав на роботу із Москви для керівництва неіснуючої кафедрою дарвінізму якого-то Мирека – цей Мирек на загальноінститутській лекції домовився до того, що “старіки нам потрібні не для репродукції, а лише для отримання від них досвіду”, це явна фашистська концепція. Онисин, будучи на лекції, не тільки не реагував, а навіть аплодував цьому ворогу /см. матеріал № 4/.

В Інституті підпроцес в запущеному вигляді, протоколи кафедр знаходяться на домі у преподавателей кафедр або в кишенях.

Асигновані НКО кошти витратилися так, як цього хотілось директору, більші сумми звільнених коштів на бібліотеку, на обладнання кабінетів, на обладнання загальножиттєвих приміщень не використовувались. Достатньо привести такий факт, що по стипендіям економія до 100,0 т[исяч] руб[лей], а 40 студентів не забезпечені стипендіями, а

всього не використано звільнених коштів 212 704 руб[лей].

Як реагувала парторганізація на все це безобразя? Хоча парторганізація і ставила іноді питання, наприклад, про звільнення Крупенникова, однак ворог Онисин ігнорировав рішення ПК Інститута і в результаті цього ні одне заходження ПК не здійснено в життя. Онисин, користуючись підтримкою ворогів – Зозулі і Павлицьова, на очах парторганізації розбивав роботу і засоряв ворожими елементами Пединститут, а секретарь ПК Івашина ні одного разу не поставив по-більшовицьки питання парторганізації. Навпаки, секретарь, знаючи про те, що Колясинський складає на рахунок, як ворожий елемент, дозволяє йому з доповіддю про фізкультурну роботу на ПК Інститута.

Секретарь Івашина, проводячи семінар пропагандистів, допустив політичну помилку: неправильно вів приклад діяльності ворога, зрадника і предателя нашої батьківщини Троцького /см. пояснення Івашини № 5/.

Івашина ховав від парторганізації те, що ворог Павлицев запрошував його на роботу в апарат ГПК, і коли Івашина не погодився, Павлицев попередив його утримувати це в секреті.

Івашина мав також спеціальне завдання від ворога Павлицьова відновити націоналіста Боряка, який був вигнаний із Інститута, це Івашина ховав від парторганізації.

В 1936 г., коли була відкрита і ліквідована в центрі троцькістська організація, пособники ворога Зозулі Гриценюк і Поселянин вдалося підкупити парторганізацію, в результаті дали можливість ворогу Онисину продовжити к[онтр]-р[еволюційну] діяльність.

Ці сигнали, тобто про минулу діяльність Онисина, були відомі тов[арищу] Івашині, як від окремих членів партії, так і від парторганізації, разом з тим тов[арищ] Івашина, як секретарь парткома, не повідомив парторганізацію, по місцю роботи Поселянина і Гриценюка, крім того, ні одного разу не поставив в парторганізації питання про Онисина, а ліберально відносився до нього, знаючи ворожеску діяльність Онисина.

Масово-політична робота серед студентів проводиться недостатньо, внаслідок чого студенти частіше читають заборонену літературу /“Людолови” Тулуб/.

Політучеба серед студентів організована погано. На комсомольській школі керівник Полторак протаскивав троцькізм, студенти неправильно відповідали на питання про можливість побудови комунізму в одній країні, а керівник не тільки не роз'яснив, а, навпаки, заявив, що комунізм в одній країні побудувати неможливо. При цьому були присутні Кравченко, член ПК, і Копкин, член КСМ, але не роз'яснили студентам, а тільки в кабінеті Кравченко роз'яснив керівнику, а студентам тільки роз'яснили на третій день. За це

Полторака и Копкина исключили из комсомола, их горком КСМ впоследствии восстановил. Кравченко написал “сильную статью”, а о себе ничего не упомянул, хотя и был виновником в одинаковой мере как и Копкин, и только после решения Комитета КСМ Института, который просил ПК поставить вопрос о Кравченко, партком вынес Кравченко замечание.

Студенты Шулика, Обыхвост вели контрреволюционную беседу, дискредитируя вождя народов тов[арища] Сталина.

Студент Бублик также вёл к[онтр]-р[еволюционную] работу среди студентов, дискредитируя членов ЦК (заявление Чернокондратенко).

Исходя из вышеизложенного, бригада ГПК считает, что парторганизация и в первую очередь секретарь т[оварищ] Ивашина не провели в жизнь решений февральско-мартовского пленума ЦК ВКП(б). Не вели борьбы за ликвидацию последствий вредительства в Педагогическом институте, не очищались от к[онтр]-р[еволюционных] элементов, которые были насажены Онисиним на ответственных преподавательских участках и т. д.

Член партии Шибитченко, ныне исключён из партии, и секретарь ПК Ивашина и другие знали, что Онисин, при наличии его вредительской деятельности в Институте, с определённой целью засорял преподавательский аппарат чуждыми к[онтр]-р[еволюционными] элементами и открыто проводил к[онтр]-р[еволюционную] националистическую, троцкистско-бухаринскую агитацию среди студентов и преподавательского состава Педагогического института.

С Онисиним не только не боролись, но по существу и способствовали ему проводить свою гнусную к[онтр]-р[еволюционную] вредительскую деятельность, по-либеральному относились, не ставя о нём вопроса на парторганизации.

Парторганизация, и в первую очередь секретарь парткома т[оварищ] Ивашина недостаточно проводили массово-политическую работу среди студентов, вследствие чего были отдельные к[онтр]-р[еволюционные] проявления студентов в Институте.

Имея в виду, что тов[арищ] Ивашина в прошлом работал на ж[елезно]-д[орожном] транспорте с врагом народа Чайко, проводил специальные задания врага Павлищева в засоренности Института к[онтр]-р[еволюционными] националистами (Боряк), работая с врагом Онисиним, не вёл ожесточённой борьбы с ними и ни одного из врагов, упомянутых выше, не разоблачил, а, наоборот, способствовал их к[онтр]-р[еволюционной] деятельности, бригада ГПК считает: тов[арищ] Ивашину из секретаря парткома снять, о его партийности поставить вопрос на обсуждение первичной парторганизации.

Ввиду того, что парткомитет Педагогического института в целом не обеспечил руководство парторганизацией Педагогического института и в целом Педагогический институт, где долгое время работали враги и не были разоблачены,

бригада считает необходимым парткомитет распустить и переизбрать партком.

На основании решения февральско-мартовского пленума ЦК ВКП(б), доклада тов[арища] Сталина и его заключительного слова, развернуть массово-политическую работу, как парторганизации, так и среди студентов и преподавателей.

Парторганизации необходимо заняться в кратчайший срок окончательной очисткой от враждебного элемента в Педагогическом институте, в свою очередь подыскав для укомплектования хороших советских специалистов-педагогов.

Ввиду того, что в Педагогическом институте нет директора, а последнюю до настоящего времени выполнял по совместительству Ивашина, просить Горком партии в ближайшие дни подыскать кандидатуру на директора Педагогического института.

Бригада ГПК –

Лысенко

Скляр

“25” ноября 1937 г.
г. Полтава.

“Верно” –

подпись

Друкується за: Архів УСБУ в Полтавській області. – Спр. 3047-С. – Арк. 11-20. Машинопис. Оригінал.

Liudmila Babenko

Political repression of 1920-1930 s. in Poltava pedagogical institute

This article reveals the character, the essential forms and direction of the development of repression in 1920-1930s, which were directed against teachers and students of Poltava Pedagogical Institute. The certain data of statistic about the victims of political repression among teaching staff is considered and given.

Key words: *political repressions, party cleaning, totalitarianism, ‘bourgeois nationalism’, State political management, National department of Inner affairs.*

Людмила Бабенко

Политические репрессии 1920–1930-х годов в Полтавском педагогическом институте

В статье раскрываются характер, сущность, формы, направления, этапы репрессий 1920–1930-х годов, направленных против преподавателей и студентов Полтавского педагогического института. Приводится ориентировочная статистика жертв политических репрессий среди профессорско-преподавательского состава.

Ключевые слова: *политические репрессии, партийные чистки, тоталитаризм, “буржуазный национализм”, Государственное политическое управление (ГПУ), Народный комиссариат внутренних дел (НКВД).*

Надійшла до редакції 16.06.2009 р.